

УДК 347.511+ 347.22.02+ 347.232

ПОНЯТТЯ КОНФІСКАЦІЙНИХ САНКЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Наталія НАВАЛЬНЄВА,

аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується поняття конфіскаційних санкцій у цивільному праві. Визначено особливості теоретико-правового розуміння правової природи таких санкцій у цивільному праві й обґрунтовано доцільність їх існування в приватному праві. Охарактеризовано зміст поняття конфіскаційних санкцій у цивільному праві й окреслено їх характерні ознаки.

На підставі проведеного дослідження було сформульоване авторське визначення поняття конфіскаційних санкцій у цивільному праві як визначених у законі заходів цивільно-правового впливу, що полягають у припиненні права власності на майно, яке оплатно чи безоплатно переходить у власність держави.

Ключові слова: конфіскаційні санкції, конфіскація, санкція, реквізиція, цивільно-правова відповідальність.

THE CONCEPT OF CONFISCATORY SANCTIONS IN CIVIL LAW

Nataliia NAVALNIEVA,

Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Civil Procedure
of the Faculty No. 6
of Kharkiv National University of Internal Affairs

SUMMARY

The author of the article has researched the concept of confiscatory sanctions within civil law. The author has determined the peculiarities of theoretical and legal understanding of the legal nature of such sanctions in civil law and has substantiated the expediency of their existence in the private law. The content of the notion of confiscatory sanctions in civil law has been characterized and their characteristic features have been outlined.

Based on the conducted research, the author has formulated own definition of the notion of confiscatory sanctions in civil law as measures of civil and legal impact defined in the law that involve the termination of the right of ownership of the property, which becomes the property of the state on a paid basis or free of charge.

Key words: confiscatory sanctions, confiscation, sanction, seizure, civil and legal liability.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблемних питань застосування конфіскаційних санкцій зумовлена насамперед тим, що вони стосуються дозволених випадків втручання в конвенційне право особи на майно, що призводять до позбавлення права власності. З огляду на зазначене, під час нормативного врегулювання та застосування конфіскаційних санкцій мають ураховуватися принципи допустимого позбавлення права власності, закладені в ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і вироблені в практиці Європейського суду з прав людини, а також положення національного законодавства, що забезпечують реалізацію конституційного принципу непорушності права приватної власності (ч. 4 ст. 41 Конституції України) і загальної засади цивільного законодавства – неприпустимості протиправного позбавлення права власності (п. 2 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України).

Конфіскаційні санкції належать до специфічних правових конструкцій, публічне спрямування яких викликає дискусію щодо доцільності їх наявності в цивільному праві. З іншого боку, конфіскаційні санкції, що передбачені нормами інших галузей права, мають цивільно-правові наслідки, адже призводять до припинення права власності.

Останнім часом актуальність дослідження питань конфіскаційних санкцій підвищується у зв'язку з розширенням їх переліку в національному законодавстві, а щодо їх запровадження, порядку й підстав застосування точаться дискусії серед науковців і практикуючих юристів. Так, окрім конфіскації майна як покарання за вчинення адміні-

стративного чи кримінального правопорушення, конфіскації товарів, переміщених із порушенням митних правил, конфіскації обладнання й матеріалів, використаних під час виготовлення продукції з порушенням права інтелектуальної власності, конфіскації майна, переданого за правочином, що суперечить інтересам держави й суспільства, запроваджені конфіскаційні санкції у формі витребування активів, визнаних необґрунтованими. При цьому в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. було врегульовано спеціальну процедуру визнання активів необґрунтованими та їх витребування в позовному провадженні цивільного процесу. Аналогічний підхід втілений і в новій редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) (ст. ст. 290–292).

Стан дослідження. Окремі аспекти конфіскаційних санкцій були предметом дослідження правників, зокрема таких, як О.І. Антонюк, А.З. Баранюк, В.П. Грибанов, В.І. Краг, О.О. Красавчиков, Н.С. Кузнєцова, О.А. Кузнєцова, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, В.М. Самойленко, І.В. Спасибо-Фатєєва, Д.О. Тузов, Я.М. Шевченко й інші. Проте обрана тема не була предметом окремого комплексного дослідження, а щодо більшості її аспектів у цивілістиці не було сформульовано єдиного підходу.

Відсутність наукового опрацювання визначення поняття та правової природи конфіскаційних санкцій у цивільному праві як підстав позбавлення права власності на майно

негативно впливає на правотворчу й правозастосовну діяльність, що призводить до зниження ефективності охорони та захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Метою і завданням статті є визначення поняття конфіскаційних санкцій у цивільному праві.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що термін «конфіскаційні санкції» є доктринальним і не набув законодавчого закріплення. Зміст поняття «конфіскаційні санкції» визначається сутністю категорій, що його утворюють («конфіскаційна» й «санкція»).

Термін «конфіскація» (лат. *confiscatio*) у перекладі означає відібрання в казну (*fiscus* – корзина, каса, казна, фінанси).

Сутність поняття конфіскації була відображена в ст. 354 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), аналіз якої дозволяє виділити такі її ознаки: 1) є заходом відповідальності за вчинене правопорушення; 2) застосовується у випадках, передбачених у законі на підставі рішення суду; 3) полягає у примусовому позбавленні права власності правопорушника на певне майно; 4) є підставою для набуття державою права власності на відповідне майно; 5) конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно.

Конфіскація, як зауважує В.І. Крат, належить до достатньо специфічних правових конструкцій, адже їй притаманне міжгалузеве та повністю публічне спрямування. Сутність конфіскації як санкції за вчинення правопорушення зумовлює превалююче регулювання її публічним законодавством, хоча її застосування не позбавлене приватно-правових наслідків. Законодавець у ст. 354 ЦК України термінами «позбавлення», «правопорушення» підкреслює примусовий характер конфіскації і її безумовний вплив на припинення суб'єктивного права власності. На відміну від реквізиції, конфіскація не проводиться з мотивів суспільної необхідності й виконує лише каральну й превентивну функцію. В.І. Крат виділяє такі конструкції конфіскації: адміністративне стягнення за вчинення адміністративного правопорушення; стягнення за порушення митних правил; покарання за вчинення злочину; конфіскація знярядь злочину при вирішенні питання щодо речових доказів; наслідок несплати іноземною юридичною особою накладеного штрафу; результат порушення прав інтелектуальної власності; наслідки визнання правочину таким, що суперечить інтересам держави й суспільства, або господарського зобов'язання недійсним. Випадки оплатного вилучення майна як адміністративні стягнення (за повторне управління транспортним засобом у нетверезому стані, за повторне управління незареєстрованим транспортним засобом, порушення правил зберігання та перевезення вогнепальної зброї, ухилення від реалізації зброї й боєприпасів у разі анулювання дозволу на їх зберігання) учений не відносить до конфіскації з огляду на оплатний характер, допущення щодо обмеженого кола об'єктів й у виключних випадках [1, с. 312–314].

Поняття «конфіскаційні санкції» не слід ототожнювати з поняттям «конфіскація», що є лише одним із видів таких санкцій. Слід також зауважити, що відсутні підстави для звуження конфіскаційних санкцій до безоплатного вилучення майна в державну власність, адже санкція може передбачати відповідне вилучення з виплатою вартості майна, як це відбувається в разі викупу пам'яток культурної спадщини, яким унаслідок дій чи бездіяльності власника загрожує знищення чи пошкодження.

В.І. Крат розмежує поняття «конфіскація» та «безоплатне вилучення». Остання конструкція використовується в разі незаконного набуття певного майна (ч. 5 ст. 63 Закону України «Про тваринний світ», ч. 6 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», абз. 2 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про виключну

(морську) економічну зону України»). У таких випадках відсутня правомірна підстава набуття майна у власність, адже це спростовується відповідною нормою закону. Особа, яка діє з порушенням закону, не набуває права власності, і конфіскацію як примусову основу припинення права власності застосовувати не можна. «Спеціальна конфіскація» не є видом покарання й застосовується незалежно від того, хто є власником об'єкта конфіскації, щодо майна, набутого внаслідок незаконних дій, що не зумовлює виникнення права власності [1, с. 314, 320, 321].

Щодо правової природи конфіскаційних санкцій, то в цивілістиці наявні кілька підходів, серед яких найпоширенішими є такі: 1) вони є публічно-правовими санкціями, передбачають відповідальність перед державою, а не перед потерпілим, тому вони чужорідні для цивільного права й мають бути з нього виключені; 2) вони мають на меті захист публічних інтересів, що є допустимим у цивільному праві.

Наприклад, під час опрацювання проекту Цивільного кодексу України обговорювалося питання збереження такої конфіскаційної санкції, як вилучення майна, одержаного за недійсним правочином, у дохід держави в статті, що передбачала нікчемним правочин, який порушує публічний порядок, у разі умислу однієї чи обох сторін [2, с. 388]. Ще за радянських часів, як зауважує І.В. Спасибо-Фатєєва, сформувався уявлення про односторонню реституцію як певну санкцію, коли одній стороні правочину повертається майно, а з другої на користь держави стягується одержане за недійсним правочином [3, с. 373].

У первісній редакції ст. 228 ЦК України така санкція не була закріплена, на відміну від ЦК УРСР 1922 р. (ст. ст. 147, 149, 150) і ЦК УРСР 1963 р. (ст. ст. 49, 57).

Л.М. Баранова й С.Є. Сиротенко зауважили, що тривалий час у чинному ЦК були відсутні норми щодо конфіскаційних заходів відповідальності зі стягненням із порушника майна на користь держави. Таке становище вважалось цілком логічним, виходячи зі специфіки цивільно-правової відповідальності як відповідальності одного учасника цивільних відносин перед іншим. Однак із 1 січня 2011 р. набули чинності зміни до ст. 228 ЦК, якими встановлено такої наслідок недійсності правочину, укладеного з метою, що завідомо суперечить інтересам держави та суспільства, як стягнення в дохід держави одержаного чи належного за правочином. Л.М. Баранова та С.Є. Сиротенко вважають, що за своєю природою це є публічно-правовою санкцією, але не мірою цивільно-правової відповідальності [4, с. 363–364].

Відмова в ЦК України від конфіскаційних наслідків недійсності правочину, як зауважує Н.С. Кузнєцова, логічно випливає в концепцію приватноправового методу регулювання майнових і особистих немайнових відносин, заснованих на юридичній рівності сторін і автономії їхньої волі. Порушення умов дійсності правочину саме по собі не перетворює цю дію на правопорушення, а позбавляє її статусу юридичного факту, з огляду на що повернення сторін у первісний майновий стан (двостороння реституція) у такому разі є найбільш адекватним правовим наслідком. Н.С. Кузнєцова зазначає, що зміни, внесені до ст. 228 ЦК України щодо можливості недопущення реституції, викликають серйозні заперечення як щодо змісту, так і щодо юридичної техніки [5, с. 394–395].

К.І. Скловський вважає, що норма про правочини, що порушують основи правопорядку й моральності (антисоціальні правочини), ніколи не розумілась як природа, адже впливала з інших норм приватного права, що перебували з ним у системному зв'язку. Навпаки, вона випадає з ЦК і зазвичай викликає обережне ставлення юристів, оскільки розглядається скоріше за все як норма права публічного.

На її приналежність до публічного права вказує насамперед санкція цієї норми – конфіскація виконаного за таким правочином. Крім того, вона, як правило, пов'язана з публічним, частіше за все – кримінальним правопорушенням [6, с. 646].

Аналізуючи первісну редакцію ст. 228 ЦК України, О.В. Дзера зауважує, що існування ст. 228 ЦК України без установлення спеціальних правових наслідків у вигляді цивільно-правової конфіскації за вчинення антипублічного правочину позбавлене сенсу. При цьому вилучення в дохід держави майна в разі недопущення реституції за недійсним правочином О.В. Дзера відносить до підстав застосування цивільно-правової конфіскації майна [7, с. 192–193, 194].

Найбільш поширеним у цивілістиці є визначення конфіскаційних санкцій різновидом заходів цивільно-правової відповідальності, що входить до родового поняття цивільно-правових санкцій. Прибічники віднесення таких санкцій до публічно-правових заперечують їх приналежність до заходів цивільно-правової відповідальності.

Так, В.В. Вітрянський обстоює тезу про те, що конфіскаційні санкції входять за межі відповідальності в цивільно-правовому зобов'язанні, оскільки є відповідальністю учасників майнового обороту не перед стороною, а перед державою за порушення вимог публічного порядку [8, с. 636].

О.А. Пушкін зауважував, що цивільно-правова відповідальність є заходом впливу, який застосовується до правопорушника, що відрізняє її від інших заходів захисту цивільних прав, коли в діях відповідної особи, до якої пред'явлено вимогу, відсутні ознаки будь-якого правопорушення. При цьому вчений зауважив, що цивільно-правова відповідальність за зобов'язаннями завжди є відповідальністю правопорушника перед потерпілим, що відрізняє її від інших передбачених цивільних законодавством заходів відповідальності (наприклад, стягнення виконаного за протизаконним правочином у дохід держави), які за своєю природою є адміністративно-правовими. Поняття санкції в розумінні заходу впливу на правопорушника охоплює заходи цивільно-правової відповідальності, що є одним із її різновидів [9, с. 413–414, 416].

Д.О. Тузов, аналізуючи випадки недопущення реституції в разі недійсності правочину, зазначає, що таке законодавче рішення має на меті захистити не майнові інтереси отримувача, оскільки отримане за правочином переходить у дохід держави, а спрямоване проти недобросовісної сторони, виконує функцію покарання і є заходом відповідальності, що є стильовою особливістю соціалістичного й постсоціалістичного цивільного права. Вилучаючи речі, держава діє не як власник, а як владний суб'єкт публічних правовідносин. Учений пропонує виключити відповідні норми з цивільного права як чужорідне тіло, що не відповідає суті та принципам приватного права [10].

Іншу позицію зайняв В.П. Грибанов, який виділив три види цивільно-правових санкцій: компенсаційні, штрафні та конфіскаційні (пов'язані з безоплатним вилученням у дохід держави майна правопорушника). Учений зауважував, що конфіскація може бути застосована й за цивільні правопорушення [11, с. 314, 315].

О.А. Кузнєцова, поділяючи санкції за цивільне правопорушення на заходи відповідальності та заходи захисту, відносить до заходів відповідальності ті санкції, унаслідок застосування яких у правопорушника виникає додатковий майновий обов'язок. Заходи відповідальності дослідниця поділяє на компенсаційні та штрафні, відносячи до останніх односторонню реституцію, недопущення реституції, вилучення та знищення за рахунок порушника обладнання, іншого устаткування та матеріалів, що використовуються чи призначені для вчинення порушення виключних

прав на результати інтелектуальної діяльності; вилучення з обігу та знищення за рахунок порушника контрафактних товарів, етикеток і упакування товарів, на яких розміщений товарний знак або схоже з ним до ступеня змішування позначення, що використовуються незаконно [12, с. 280–281].

О.О. Красавчиков характеризував випадки недопущення реституції як форму цивільно-правової відповідальності учасників цивільних правовідносин перед державою, що є особливістю конфіскаційної моделі як однієї з моделей суб'єктної композиції цивільно-правової відповідальності, тобто розстановки учасників охоронної відносини, що складається й реалізується в процесі покладання заходів цивільно-правової відповідальності. О.О. Красавчиков виділив три моделі відповідної суб'єктної композиції: 1) контрагентську, в якій одна сторона правового зв'язку несе відповідальність перед іншою; 2) трансделіктну, в якій за правопорушення відповідальність перед кредитором (потерпілим) несе третя особа; 3) пресікально-штрафну (конфіскаційну), за якої правопорушник відповідає не перед контрагентом, а перед державою. Остання модель націлена на реалізацію цивільно-правового покарання та припинення відповідних правопорушних дій суб'єктів, наприклад, у разі звернення майна в дохід держави в разі укладення антисоціальних угод [13, с. 506, 507].

Я.М. Шевченко, аналізуючи заходи майнової відповідальності в цивільному праві, віднесла до них насамперед стягнення збитків, а серед інших санкцій, які також слугують вираженню відповідальності як правового інституту, назвала відшкодування шкоди в натурі (надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкодженої речі), неустойку, пеню, штраф, стягнення майна в дохід держави й інші [14, с. 29]. Отже, стягнення майна в дохід держави розглядалося в контексті санкцій – заходів відповідальності.

Таким чином, як і В.П. Грибанов, О.О. Красавчиков, Я.М. Шевченко й О.А. Кузнєцова характеризують такі санкції в контексті заходів цивільно-правової відповідальності. Проте слід зауважити, що такий висновок не означає вичерпність конфіскаційних санкцій тими, що становлять заходи відповідальності, адже відповідні санкції досліджувалися зазначеними вченими суто в контексті цивільно-правової відповідальності.

Санкція загалом обертається для суб'єкта правового впливу несприятливими наслідками будь-якого характеру, тоді як санкція, що є заходом відповідальності, завжди й неодмінно відбивається на майновій сфері боржника, тобто є певним позбавленням майнового характеру [15, с. 841]. Притримуючись зазначеного погляду, В.Д. Примак зауважує, що цивільно-правова санкція є певною формою вираження правових наслідків учиненого правопорушення, що полягають для боржника у виникненні нового чи додаткового до раніше невиконаного обов'язку, або в припиненні чи перетворенні його правового зв'язку з кредитором (потерпілим). Цивільно-правові санкції вчений поділяє на дві групи: санкції майнового характеру (заходи відповідальності та примусове виконання обов'язку в натурі) і заходи захисту організаційно-правового спрямування (заходи оперативного впливу, розірвання договору чи зміна його умов у юрисдикційному порядку, зумовлені порушенням) [16, с. 70–71].

Л.В. Красицька, досліджуючи поняття та види санкцій у сімейному праві, зауважує, що поняття «санкція» є ширшим за обсягом від поняття «спосіб захисту», адже не всі санкції в сімейному праві є способами захисту сімейних прав, тоді як усі способи захисту сімейних справ є сімейно-правовими санкціями [17, с. 450]. Л.В. Красицька поділяє сімейно-правові санкції на способи захисту сімейних прав та інтересів і санкції-заохочення, під якими пропонує розуміти передбачені законом заходи державного примусу

до учасників сімейних відносин, за допомогою яких заохочується позитивна поведінка іншої особи та які є передумовою виникнення суб'єктивного сімейного права в іншій особі. Санкції – способи захисту сімейних прав за правовими наслідками дослідниця поділяє на заходи сімейно-правового захисту та заходи сімейно-правової відповідальності, що виконують функцію не лише захисту, але й покарання порушника [17, с. 456; 18, с. 6–7, 25].

Отже, поняття «санкція» є ширшим за поняття «заходи правового захисту» й «заходи юридичної відповідальності», що в контексті цього дослідження дає підстави для розгляду конфіскаційних санкцій у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні такі санкції охоплюють не лише заходи відповідальності, але й заходи захисту (суспільних інтересів), які не мають мети покарання, а у вузькому – зводяться виключно до заходів відповідальності.

Слід зауважити, що публічно-правовий характер конфіскаційних санкцій не виключає їх приналежність до санкцій цивільного права.

Елементи «публічного» проникають у нормативну тканину галузей приватного права, «живуть» там як клітини правового організму, скріплюють нормативні масиви цих галузей, надають їм орієнтацію й дають захист. Вони виступають то як «зовнішні» регулятори, то в оболонці інститутів і норм відповідної галузі [19, с. 340].

Видається, що санкції в цивільному праві не можна поділити на ті, що мають на меті захист виключно приватних і виключно публічних інтересів, адже ті санкції, що передбачають відповідальність порушника перед потерпілим, виконують не лише компенсаційну функцію, оскільки одночасно відповідають публічному інтересу забезпечення законності та правопорядку в суспільстві.

Розглядаючи термін «санкція» в різних значеннях, О.О. Красавчиков дійшов висновку про те, що для санкції в цивільному праві притаманні щонайменше такі ознаки: 1) вона є мірою майнових та інших (зокрема немайнових) правових наслідків, які можуть бути застосовані до особи за наявності передбачених законом умов; 2) її застосування передбачає наявність нормативних і юридично-фактичних підстав. До перших належать відповідні приписи закону, до других – правопорушні дії цієї особи (невиконання зобов'язання, заподіяння шкоди іншій особі, безпідставне збереження чи придбання майна тощо). Вилучення переданого за правочином у дохід держави вчений розглядає як двобічно негативну санкцію, якою захищаються інтереси держави, суспільства [13, с. 423–424].

Д.О. Тузов вважає, що оскільки звернення майна, наданого за недійсним правочином, відбувається в дохід держави, то воно має бути віднесене до інститутів публічного, до одного з різновидів публічно-правової санкції, а не до приватного права. Конфіскація, зауважує вчений, має публічно-правові засади та спрямована на користь держави, а не окремої особи, правопорушник несе відповідальність перед державою, що не погоджується з відновлювальним характером цивільно-правової відповідальності одного контрагента перед іншим, правопорушника перед потерпілим, вона спрямована на задоволення його інтересів, настає лише на його користь. Такі ж відносини побудовані на засадах юридичної централізації, влади й підпорядкування, у них відсутні засади диспозитивності, немає місця автономії волі, самовизначенню та рівності учасників [10].

Зазначений погляд є дискусійним, адже в такому разі об'єктом цивільно-правової охорони й захисту є суспільні інтереси. Слід звернути увагу на те, що цивільне законодавство містить й інші норми, що спрямовані на погодження приватних і публічних інтересів, що не викликають у цивілістиці заперечень щодо галузевої приналежності (ч. 4 ст. 13, абз. 2 ч. 1 ст. 19, ч. 4 ст. 26, ч. 1 ст. 103, ч. 1

ст. 203, ч. 2 ст. 300, ч. 2, 5 ст. 319, ч. 7 ст. 376, ч. 2 ст. 652, ч. 2 ст. 1242 ЦК України).

Й.О. Покровський зауважив, що в розмежуванні права публічного й приватного ми маємо справу не з різницею інтересів або відносин, а з різницею в прийомах правового регулювання, тобто з критерієм не майновим, а формальним, хоча й суто в іншому розумінні, ніж це передбачалося донедавна. Немає такої сфери відносин, для якої був би єдино можливим той чи інший прийом, немає такої сфери суспільного життя, щодо якої ми не могли б собі уявити регулювання як за одним, так і за іншим типом [20, с. 42]. Б.М. Гонгало та П.В. Крашенінніков зазначають, що публічно-правові методи використовуються й під час регулювання приватних відносин з огляду на необхідність забезпечення публічних інтересів. Це відбувається лише в окремих, хоча й доволі поширених, випадках [21, с. 177].

В.І. Крат слушно зауважує, що примусове припинення права власності має знаходитися в органічній єдності з основоположним принципом недопустимості позбавлення права власності (п. 2 ст. 3 ЦК України) і забезпечувати стабільність і передбачуваність у регулюванні цивільних правовідносин. Протиставлення недопустимості позбавлення права власності й примусового припинення цього права навряд чи можливе, адже кожна з цих конструкцій більш рельєфно відображає свій інтерес. Примусове припинення права власності є необхідною властивістю чи проявом публічного інтересу, адже держава шляхом регулювання примусового припинення права власності обирає ті правові засоби, за допомогою яких буде здійснювати «вторгнення» в права приватних осіб. Недопустимість позбавлення права власності, навпаки, відображає приватний інтерес, що свідчить про наявність механізмів, які дозволяють забезпечити як охорону та захист суб'єктивного права власності приватних осіб, так і стабільність цивільного обороту. Надати пріоритет одному з них неможливо, адже превалювання приватного чи публічного інтересу неминуче призведе до порушення стану їх рівноваги, що відобразиться на учасниках цивільного обороту [1, с. 299].

І.В. Спасибо-Фатеева наголошує на тому, що саме в співвідношенні й гармонізації загальних (публічних) і приватних інтересів лежать основи правової реальності. Життєво важливе значення права для суспільства полягає в гармонізації загальних і приватних інтересів у єдиному економічному, соціальному, культурному та правовому просторі. Саме цивільне право, зауважує дослідниця, має сформулювати весь необхідний арсенал понять суб'єктів, об'єктів, вимог до вчинення дій, строків, прав і обов'язків, а інші галузі права мають на їх підставі формулювати свої норми [22, с. 130, 131, 133, 134]. І.В. Спасибо-Фатеева вважає, що принцип недоторканності права власності не має превалювати над суспільним інтересом, а також що недостатньо кількох норм, що допускають вилучення у власника майна (ст. ст. 350–353 ЦК України), оскільки навіть унаслідок тривалого невикористання чи недбайливого використання ним свого майна може бути завдана шкода іншим особам або створена їй загроза. Тому І.В. Спасибо-Фатеева пропонує змінити підхід відповідно до іншого принципу «власність зобов'язує» і, не вдаючись у непотрібну деталізацію нормативних правил, надати суду право вирішувати спори, спираючись на їх поєднання. У разі відсутності належної методологічної бази правотворчості принципи права можуть створювати тотальну загрозу знищення права. Так, недоторканність власності перетворюється на безвідповідальність за стан утримання майна й неможливість вплинути на власника в суспільних інтересах [22, с. 153–154].

Слід звернути увагу на те, що в чинній редакції ЦК України (ст. 11) у межах принципу пропорційності була реалізована наведена вище пропозиція шляхом закріплення

норми про те, що суд визначає в межах, установлених цим кодексом, порядок здійснення провадження у справі, ураховуючи, зокрема, забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами. Зазначений припис співіснує з принципами рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (п. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України) і процесуальної рівноправності сторін (ч. 1 ст. 49 ЦПК України).

І.В. Венедіктова вважає, що в разі, якщо реалізація публічного інтересу дасть можливість задовольнити багато індивідуальних інтересів, то заради цього можна «пожертвувати» деякими охоронюваними законом інтересами у сфері приватного права. Це не означає ігнорування кожного приватного інтересу, а йдеться про пріоритети в механізмі реалізації інтересів, які розглядаються. Весь спектр приватних інтересів не можна охопити законодавством – законодавчу, легітимну охорону отримують лише ті приватні інтереси, які не суперечать законодавству, загальним принципам права, інтересам громадянського суспільства й держави. Охоронювані законом інтереси мають бути реалізовані саме в цих межах [23, с. 262, 269].

Наприклад, норми, які регулюють правову конструкцію ревізії, спрямовані на вирішення колізії публічних інтересів і цивільних прав (зокрема, права власності, інших цивільних прав), вирішення якої відбувається на користь публічного інтересу. Реквізиція розглядається законодавцем як правомірні дії органів державної влади і як підстава набуття права власності державою [1, с. 301]. О.В. Дзера називає реквізицію санкцією [7, с. 191].

Н.С. Кузнецова зауважує, що правові норми, що регламентують відносини власності й утворюють важливий сегмент предмета цивільного права як галузі права, спрямовані на встановлення правового режиму реалізації права власності шляхом установлення володіння, користування та розпорядження майном, підстав набуття та припинення права власності, а також способів його захисту в разі порушення. Такі норми знаходяться в тісній єдності з усім цивільно-правовим масивом, втілюючи всі особливості й тенденції, що характерні для розвитку цивільного права на сучасному етапі. Випадки вилучення чи обмеження права власності мають характер виключень і можуть визначатися лише мотивами суспільної необхідності [24, с. 244, 245]. Запровадження підстав позбавлення права власності є допустимим у разі виняткової необхідності забезпечення суспільних інтересів за умови врегулювання цих підстав у законі та дотримання справедливого балансу між засобами й метою втручання [25, с. 8].

У дорадянській цивілістичній доктрині (зокрема, такими вченими, як В.І. Синайський, В.І. Сергєєвич, Г.Ф. Шершеневич, Й.О. Покровський), відзначалася допустимість обмеження права власності з огляду на його соціальну функцію [25, с. 7].

Слід зауважити, що держава в цивільних правовідносинах щодо застосування конфіскаційних санкцій проявляє особливості своєї цивільної правосуб'єктності, застосовуючи ті нормативні приписи, яким вона сама надала характер обов'язковості.

Зокрема, як зазначає В.І. Борисова, конститутивною ознакою держави завжди є публічна влада. Такий суб'єкт потребує наділення цільового правоздатністю. При цьому цивільну правоздатність держави неможливо розглядати ізольовано від її політичної владі. Крім того, державі притаманна правотворча функція, а це означає, що вона сама визначає порядок, форми й характер належних їй прав у межах цілей свого існування [4, с. 206, 207]. Схожу позицію займає О.С. Янкова [26, с. 133, 136].

Висновки. Конфіскаційні санкції в цивільному праві є визначеними в законі заходами цивільно-правового впли-

ву, що полягають у припиненні права власності на майно, яке оплатно чи безоплатно переходить у власність держави. Поняття «конфіскаційні санкції» існує в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні такі санкції охоплюють не лише заходи відповідальності, але й заходи захисту (суспільних інтересів), які не мають мети покарання, а у вузькому – зводяться до заходів відповідальності. Поняття «конфіскаційні санкції» не слід ототожнювати з поняттям «конфіскація», що є лише одним із видів таких санкцій.

Список використаної літератури:

1. Крат В.И. Принудительное прекращение права собственности. Харьковская цивилистическая школа: право собственности: монография / под ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2012. С. 296–327.
2. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник. Київ: Атіка, 2005. 560 с.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків: ФО-П Колісник А.А., 2010. 768 с.
4. Цивільне право: підручник у 2 т. Т. 1 / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.: за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. 656 с.
5. Кузнецова Н.С. Недействительность сделок (к вопросу об антисоциальных сделках и последствиях их совершения). Выбранные работы. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 375–395.
6. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. Москва: Статут, 2010. 893 с.
7. Дзера А.В. Институт права собственности по новому гражданскому законодательству Украины и Европейские стандарты по охране прав собственности. Альманах цивилистики: Сборник статей. Выпуск 1 / под ред. Р.А. Майданика. Киев: Всеукраинская ассоциация издателей «Правовое единство», 2008. С. 188–201.
8. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. Москва: Статут, 848 с.
9. Пушкин А.А., Самойленко В.М., Шишка Р.Б. и др. Гражданское право Украины: в 2-х частях. Часть 1 / под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. Харьков: Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. 440 с.
10. Тузов Д.О. Недопущение реституции и конфискация при недействительности сделок (о возникновении права собственности государства по основаниям, предусмотренным статьями 169 и 179 ГК РФ). Сб. науч. тр. в честь проф. Б.Л. Хаскельберга. Москва: Статут. 2008. С. 419–463. URL: <http://geum.ru/lav/index-15671.php> (дата звернення 07.09.2018).
11. Грибанов В.П. Ответственность за нарушения гражданских прав и обязанностей. Осуществление и защита гражданских прав. Москва: Статут, 2001. С. 285–356.
12. Кузнецова О.А. Меры гражданско-правовой ответственности: проблемы применения. Гражданское общество и развитие гражданского права: сборник статей к юбилею проф. Н.С. Кузнецовой / отв. ред. Р.А. Майданик и Е.В. Кохановская. Киев: ЧАО «Юридическая практика», 2014. С. 277–293.
13. Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А. и др. Советское гражданское право. Учебник. В 2-х томах. Т. 1 / под ред. О.А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1985. 544 с.
14. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / отв. ред. А.А. Собчак, Я.Н. Шевченко. Киев: Наукова думка, 1988. 264 с.
15. Цивільне право України: підручник: У 2 кн. Кн. 1 / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 863 с.

16. Приймак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 432.

17. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.

18. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 47 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2763/Aref_Krasytyska_2015.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення 07.09.2018).

19. Тихомиров Ю.А. Публичное право: учебник. Москва: Бек, 1995. 496 с.

20. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва: Статут, 2001. 354 с.

21. Гонгало Б.М., Крашенинников П.В. Предмет гражданско-правового регулирования. Гражданское общество и развитие гражданского права: сборник статей к юбилею проф. Н.С. Кузнецовой / отв. ред. Р.А. Майданик и Е.В. Кохановская. Киев: ЧАО «Юридическая практика», 2014. С. 155–178.

22. Спасибо-Фатеева И.В. Методология новой формации правового регулирования гражданских отношений в Украине. Методология исследования проблем цивилистики: сборник статей, посвященных памяти проф. А.А. Пушкина / под ред. Ю.М. Жорнокуя и С.А. Слипченко. Харьков: Право, 2017. С. 123–154.

23. Венедиктова И.В. Методология исследования правовой категории «интерес». Методология исследования проблем цивилистики: сборник статей, посвященных памяти проф. А.А. Пушкина / под ред. Ю.М. Жорнокуя и С.А. Слипченко. Харьков: Право, 2017. С. 251–269.

24. Кузнецова Н.С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Выбранные работы. Киев: ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 233–256.

25. Антонюк О.І. Зміст принципу непорушності права власності. Підприємство, господарство і право. 2017. № 5. С. 5–10.

26. Дорошенко Л.Н., Красицька Л.В., Федорчук Д.Э., Щербак Н.В., Янкова Е.С. Гражданское право Украины: Курс лекций Часть 1 / под ред. Д.Э. Федорчука. Донецк: Вебер (Донецкое отделение), 2007. 496 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Навальнісва Наталія Миколаївна – аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Navalnieva Nataliia Mykolaivna – Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Civil Procedure of the Faculty No. 6 of Kharkiv National University of Internal Affairs

Legaldefens@gmail.com